

Csúri Károly

ISMÉTLÉS, NARRATIVIKA, INTERPRETÁCIÓ

1. A p r o b l é m a v á s z l a t a :

Bizonyos ismétlődő szövegrészek /= ismétlések/ az irodalmi elbeszélő szövegek jelentésszerkezetének /ki/alakításában fontos funkciókat tölthetnek be. Az interpretációs gyakorlat empirikusan kielégítően bizonyítja ezt a feltevést. A jelenség leírásakor és magyarázatakor azonban számos problémával találjuk magunkat szemben. Elég, ha itt ezek közül csak kettőt említünk meg: /I/ az ismétlések gyakran nem ragadhatók meg közvetlenül a szövegfelszínen; /II/ nem minden ismétlés játszik fontos vagy hasonlóan fontos szerepet a megadott értelemben.

2. A s e x p l i k á c i ó t á r g y a :

A megismételt információk jellegének megfelelően szövegelső és szövegkülső szemantikai ismétléstípusok között tesszük különbséget. A két típus részben az alábbi hagyományosan használt fogalmakkal fedik egymást: /I/ motivum, vezérmotivum, ismétlésmotivum¹; /II/ embléma, toposz, konvencionális szimbólum, alluzió² stb. Szemben más kísérletekkel, amelyek az ismétlés-problematika kapcsán elsősorban stilisztikai és retorikai szempontokat vizsgáltak, dolgozatunk kizárólag a kérdés szemantikai vonatkozásával foglalkozni.

3. Elméleti keret: Mivel szövegeket vizsgálunk, a szöveg-fogalom kifejtéséhez felhasználjuk a szövegelmélet néhány eredményét. Az ismétlés szemantikai aspektusának megvilágításához elegendő /1/ egy olyan részleges szövegelmélet³, amely rendelkezik egy ko- és egy kon-textuális komponenssel, ezen belül pedig egy /intenzionális/ szövegszemantikai reprezentációval, valamint ennek /extenzionális/ világ-szemantikai interpretációjával. A szövegszemantikai reprezentáció a predikátumok között fennálló szintaktikai-szemantikai, kommunikativ, idő-, tér- és logikai relációkat tartalmazza, az extenzionális interpretáció viszont egy meghatározott szövegvilágot hoz létre olyan műveletek segítségével mint pl. az igazságfüggvény-értékelés stb. Mindez kiegészül még egy un. kommentált extenzionális interpretációval, amelyet értékelő ill. megokoló, azaz az oksági összefüggéseket magyarázó kommentárként konstruálhatunk meg.

Mintogy azonban nem általában szövegekkel, hanem csak irodalmi szövegekkel foglalkozunk, az irodalmi szöveg-fogalom kifejtéséhez szükségünk lesz a modern irodalomelmélet egyes alapvető megállapításaira is. Ehhez a /2/ generatív poétika rendszerét hívjuk segítségül, amely, a generatív nyelvelmélet és a szemiotika vonatkozó eredményeit felhasználva, az irodalmi szövegeket másodlagos modelláló jelrendszereknek tekinti. A formális irodalmi tulajdonságokat a

poétikai kód szabályrendszere magyarázza. Ez lényegében nem más mint az irodalmi szövegekre vonatkozó társadalmi-kulturális konvenciórendszerek racionális formában történő rekonstrukciója. A poétikai kód a nyelvi jegeknek a nyelvszerben történő felhasználásához analóg módon megy végbe, de ott az adott nyelvallapotban ténylegesen nem fordul elő⁴. A poétikai kód lényeges elvei közé tartozik többek között az oppozíció, az ekvivalencia és az ambiguitás. Irodalmi felhasználáskor ezen elvek ill. kombinációik alkotó kiterjesztése a szövegek másodlagos rendezését eredményezi.

Mivel nem is általában irodalmi, hanem irodalmi elbeszélő/narratív szövegeket vizsgálunk, a kifejtésben támaszkodnunk kell egy általános /3/ n a r r a t i v e l m é l e t r e is. A narratív elméletre vonatkozóan most csupán a következőket jegyezzük meg: feladata elsősorban abban áll, hogy /1/ általános kategóriát és szabályait sajátos narratív feltételeknek vesse alá.

4. E x p l i k á c i ó ₁ : Irodalmilag fontos narratív ismétlés-típusoknak tekintjük ennek megfelelően a szemantikai ekvivalencia-kapcsolatok azon kitüntetett osztályait, amelyek /1/ feltételeit fakultatíve, /2/ és /3/ feltételeit azonban kötelezően teljesítik.
/α/ Ha ezek a /másodlagos/ ekvivalencia-kapcsolatok /2/ és /3/ feltételei mellett egy T_i szövegen belül meghatározott $K_1 \dots K_n$ és kon-textuális párok n -esein operálnak, akkor a továbbiakban m o t i v i k u s / s z ö v e g -

b e l s ő i s m é t l é s e k r ő l beszélünk.
/β/ Ha a /másodlagos/ ekvivalencia-kapcsolatok /2/ és /3/ feltételei mellett $T_1 \dots T_n$ szövegekben meghatározott $K_1 \dots K_n$ párok n-esein operálnak, olymódon, hogy minden esetben /legalább/ egy K_i kötelezően elemi T_i -nek és /legalább/ egy $K_j \vee K_k \vee K_n$ eleme $T_j \vee T_k \vee \dots T_n$ szövegeknek, akkor a továbbiakban e m b l e m a t i k u s / s z ö - v e g k ü l s ő i s m é t l é s e k r ő l beszélünk. Feltételek: a/ $T_i =$ a vizsgálandó szöveg ; b/ $T_i \neq T_j \dots T_n$; c/ $K_j \dots K_n$ kötelezően rendelkeznek egy vagy több konvencionálisan rögzített jelentéssel $T_j \dots T_n$ -ben.

Látnunk kell azonban, hogy a fenti ismétlés-meghatározások önmaguk még nem választják ki azokat és csak azokat az ismétléseket, amelyekre az 1. pontban megfogalmazott hipotézis utal. Ez annak következménye, hogy a /2/ szerint felállítható irodalmi szabályszerűségek, meglátásunk szerint, csak egy meghatározott interpretációelméleti szempontból nézve hozzáférhetők/leírhatók. Emellett az /α/ ill. /β/ értelmében motivumként ill. emblémaként számbajövő K_i párok kiválasztása és relevancia-foka az alkalmazott narratív strukturamodell jellegétől is függ. Az ezzel kapcsolatos pragmatikai tényezőket egy megfelelő interpretációs rendszerben vehetjük figyelembe.

5. E x p l i k á c i ó ₂ : /1/ értelmében minden szöveg egy meghatározott W_t szövegvilágot hoz létre. W_t V_i részvilágokból épül fel, V_i pedig S_i tényállásokból és azok relációiból áll.⁵ Az egyes S_i halmazok és relációik minden esetben egy világ-alkotó predikátum alá rendelődnek, azaz az adott predikátum mint operátor hatáskörében található. Ha egy olvasó W_t -t meg akarja magyarázni, úgy megkísérli, hogy W_t -t, amelynek felépítése számára szükségképpen önkényesnek tűnik, megfossza önkényességétől. Az önkényesség alapvetően két formában jelentkezik: /i/ S_i halmazok és relációik igazságértéke az olvasó számára ismeretlen; /ii/ W_t struktúrája az olvasó számára meghatározatlan: az olvasó nem tudja, hogy W_t miért éppen az adott módon és miért éppen az adott és nem más S_i tényállásokból épül fel. Az önkényesség feloldása döntően ugyancsak két módon történik. /i/ számára lehetséges magyarázat₁-ot jelent, ha az olvasó úgy gondolja, hogy számára van egy olyan hozzáférhető W világ, amely független W_t -től és az olvasó úgy hiszi, hogy a W -ben rendelkezésére álló S_i alapján képes arra, hogy W_t S_i halmazaihoz az igaz vagy hamis igazságértéket hozzárendelje. /ii/ számára lehetséges magyarázat₂-ot jelent, ha az olvasó azt gondolja, tud egy olyan R szö-

vegvilág-szabályrendszert /továbbiakban: szabályrendszert/ konstruálni, amely valamennyi lényeges utasítást tartalmazza W_t felépítésére vonatkozóan. Magyarázat₂-ben az olvasó nem rendelkezik egy W_t -től függetlenül elérhető olyan W világgal, amely W_t értékelemzésére alkalmas vagy releváns lehetne. Itt tehát az igaz/hamis döntési probléma csak az egyes V_1 , és nem W_t vonatkozásában jelentkezik, amely utóbbi S_1 tényállásaihoz az olvasó minden esetben az igaz értéket rendeli.

Magyarázat₁ a nem-irodalmi, magyarázat₂ viszont az irodalmi szöveginterpretáció struktúrájának felel meg.

Explikáció₁ és explikáció₂ tanulságait összegezve tehát azt mondhatjuk: irodalmilag releváns narratív ismétléseknek azokat az $/\alpha/$ - és $/\beta/$ -tipusu ekvivalenciakapcsolatokat tekintjük, amelyek a fenti értelemben vett tetszőleges R szabályrendszerben ill. az általa létrehozott W_t szövegvilágban is ekvivalenciáknak bizonyulnak.

6. Példa az irodalmi szövegvilágok szabályrendszerére: Magyarázat₂ szerint R hipotéziseket tartalmaz egy lehetséges irodalmi elbeszélő szöveg W_t szövegvilágának felépítéséről. Itt csupán egy olyan részleges rendszert állítunk fel, amelyben a motivikus kapcsolatok

bemutatásához szükséges fontosabb feltevések és feltételek szerepelnek. Az 'esemény', 'figura', 'világ', 'tetőpont', 'konfliktus' stb. fogalmakat, melyeket egy általános narratív elméletnek kell definiálnia⁶, nem határozzuk meg közelebbről, mivel a továbbiakban kifejtendő összefüggések megértését ill. pontosságát nem befolyásolják. R egyértelműsége és áttekinthetősége kedvéért néhány egyszerű szimbolikus átírást is bevezetünk, amelyek konkrét irodalmi példával történő feloldását a 7.pontban adjuk meg.

6.1 A r é s z l e g e s s z a b á l y -
r e n d s z e r :

/a/ A cselekménystruktúrát egy idő-, tér- és különböző logikai kapcsolatok által rendezett eseménysornak tekintjük, amelynek három pontját mint kezdeti, átmeneti és befejező állapotot kitüntetjük és a fenti sorrendben Q_1 , Q_2 , és Q_3 szimbólumokkal jelöljük. A Q_1 -et Q_2 -vel ill. Q_2 -től Q_3 -mal összekötő eseménysort Q_1 - Q_2 formában írjuk át.

/b/ Q_1 , Q_2 és Q_3 megkülönböztetésének alapját az adja, hogy a szereplő F_a és F_b figuracsoportok Q_1 -beli viszonya Q_3 -ban pontos /felfokozott/ ellentétébe fordul, míg Q_2 F_a és F_b viszonyának pillanatnyi kiegyenlítődését tartalmazza.

Bizonyos esetekben az ' F_a Q_1 -ben' vagy ' F_a és F_b D viszonya Q_1 -ben' stb. kifejezéseket az alábbi módon rövidíthetjük: $F_a \in Q_1$ ill.

$D/F_a, F_b \in Q_1$.

/c/ Q_1 , Q_2 és Q_3 a bennük előforduló figurák számával, V_i részvilágaival és A_i attribútumaival, azaz közvetlenül az adott figurára vonatkozó legfontosabb tulajdonságokkal és kapcsolatokkal legyenek jellemezhetők. W_t az egyes figurák V_i részvilágai mellett magában foglalja a narrátor V_N és a befogadó V_B világait is, ahol a narrátor $\neq$ író és a befogadó $\neq$ olvasó.

Egy tetszőleges F_i figura V_i részvilágát a következőképpen jelöljük: $F_i \in V_i$

/d/ F_a ill. F_b rendelkeznek egyaránt az attributumok két-két csoportjával: $A_1/F_a/$ és $A_2/F_a/$; $A'_1/F_b/$ és $A'_2/F_b/$. A_1 A_2 -vel, A'_1 A'_2 -vel oppozícióban, A_1 A'_1 -el, A_2 A'_2 -vel ekvivalencia ill. többnyire csak összeegyeztethetőségi kapcsolatban áll: $A_1 \leftrightarrow A_2$ stb., ill. $A_1 \cong A'_1$ stb.

/e/ F_a és F_b nem léphetnek verbális kommunikációba egymással.

Az általános feltételek alapján jellemzük most közelebbről is Q_1 , Q_2 Q_3 állapotokat valamint Q_2 - Q_3 egy kitüntetett pontját.

/f/ Q_1 állapot: $F_a \in V_a$ és $F_b \in V_b$, továbbá

$F_a \in V_a$ dominál $F_b \in V_b$ fölött: $F_a \in V_a \rightarrow F_b \in V_b$.

F_a attributumai közül A_1 , F_b attributumai közül A'_1 aktuálisan, A_2 ill. A'_2 csak potenciálisan van jelen. Az attributumok kapcsolatát is jellemezhetjük dominancia-viszonyként: $A_1 \rightarrow A_2$ ill. $A'_1 \rightarrow A'_2$. F_a egy elemű, F_b négy elemű: $F_{b1} \dots F_{b4}$. /Ahol a részletezésnek nincs lehetősége, ott F_b szimbólum valamennyi figurát jelöli./ Összefoglalva:

$$Q_1: //A_1 \rightarrow A_2 / F_a \in V_a / \rightarrow //A'_1 \rightarrow A'_2 / F_b \in V_b /$$

/g/ Q_2 állapot: A Q_1 - Q_2 során kialakult egyensúlyhelyzet a figurák és attribútumaik kölcsönös dominancia-kapcsolataként fogalmazható meg:

$$Q_2: //A_1 \leftrightarrow A_2 / F_a \in V_a / \leftrightarrow //A'_1 \leftrightarrow A'_2 / F_b \in V_b /$$

/h/ Q_3 állapot: A Q_1 -ben érvényes dominancia-viszony ellentétébe fordul. Ez a figurákra és az attributumokra egyaránt vonatkozik. Lényeges mozzanat, hogy Q_2 - Q_3 szakaszban funkciócsere zajlik le, azaz F_a ill. F_b megőrzik V_a ill. V_b részvilágaikat, ami $F_a \in Q_1$ ill. $F_b \in Q_1$ jellemzője, de, ellentétes dominancia-kapcsolattal ugyan, átveszik egymás Q_1 -attribútumait. Ez a kettősség azt eredményezi, hogy F_a mint $F_a \in Q_1$ kerül W_3 -ban $F_b \in Q_1$ pozícióba és F_b mint $F_b \in Q_1$ kerül Q_3 -ban $F_a \in Q_1$ pozícióba. Q_3 a funkciócsere beteljesedése. $F_b \in Q_1$ - Q_2 figurát Q_2 - Q_3 -ban F'_b figura-variánsok képviselik.

$$Q_3: //A_2 \rightarrow A_1 / F'_b \in V_b / \rightarrow //A'_2 \rightarrow A'_1 / F_a \in V_a /$$

/i/ Tetőpont: Q_2-Q_3 eseménysor egy kitüntetett szakaszát T tetőpontnak nevezzük. T juttatja F_a ill. F'_b figuracsoportokat végérvényesen és visszavonhatatlanul az $F_b \in Q_1$ ill. az $F_a \in Q_1$ szerepkörbe.

Feltétele egy $E \in Q_1$ és egy $E' \in Q_2-Q_3$ kitüntetett eseménysor motivikus kapcsolata, oly módon, hogy $F_a \rightarrow F_b \in E$ és $F'_b \rightarrow F_a \in E'$.

/j/ A funkciócsere maga, /h/ pontban bemutatott kettőssége következtében, nem elérhető/adott sem $F_a \in Q_2-Q_3$, sem $F'_b \in Q_2-Q_3$ számára. F'_b számára még az attributumok átrendeződése sem hozzáférhető, hiszen $F'_b \notin Q_1$. F_a számára az attributumok átrendeződése adott vagy lehetségesen adott, mivel azonban továbbra is fennáll, hogy $F_a \in V_a$ Q_2-Q_3 -ban, így a dominancia-viszony ellentétbe fordulását feltételező funkciócsere F_a számára sem lehet adott. Ebből következik, hogy a funkciócsere egyedül V_N és V_B számára elérhető, Ugyanez vonatkozik a motivikus megfelelésekre is, amelyeket a funkciócsere előfeltételez.

6.2 R - m o t i v u m o k: R szabályrendszerben azok az elemek töltenek be motivikus funkciót, amelyek egymással ekvivalencia-kapcsolatban állnak. Mivel ezek az elemek és relációk nem W_t ,

hanem R mint W_t metaelméletének részét alkotják, célszerű esetükben R -motivumokról beszélni. Az R -motivumok tehát elméleti konstruktumok, jelölésük pedig a 'rendszermotivum' kifejezés rövidítése. R megfogalmazása jól mutatja, hogy egy R szabályrendszer által létrehozott szövegvilágban a motivikus kapcsolatok meghatározó szerepet kapnak. Az alábbiakban csupán a /h/ pontban kifejtett 'funkciócsere' kapcsán vázolunk néhány motivum-lehetőséget.

/i/ R -motivikus kapcsolat áll fenn

$F_b \in Q_1$ és $F'_b \in Q_2-Q_3$ attributumainak meghatározott részhalmazai között.

/ii/ R -motivikus kapcsolat áll fenn

$E \in Q_1$ és $E' \in Q_2-Q_3$.

Feltétel: $F_a \rightarrow F_b \in E$ és $F'_b \rightarrow F'_a \in E'$

/iii/ R -motivikus kapcsolat áll fenn

$F_b \in Q_1$ és $F_a \in Q_2-Q_3$ attributumainak meghatározott részhalmazai között.

/iv/ R -motivikus kapcsolat áll fenn

$F_a \in Q_1$ és $F'_b \in Q_2-Q_3$ attributumainak meghatározott részhalmazai között. Feltétel :

/i/, /iii/ és /iv/ figuracsoportjainak részhalmazai egymás között diszjunkt halmazok.

7. P é l d a a r é s z l e g e s
s z a b á l y r e n d s z e r i r o d a l m i
m o d e l l - i n t e r p r e t á c i ó j á r a :

Az alábbiakban konkrét példán mutatjuk meg, hogy a felállított elméleti konstrukció kategóriáit, szabályait és feltételeit hogyan elégítheti ki egy irodalmi elbeszélő szöveg szövegvilága.

Az interpretáló modell Hugo von Hofmannsthal:

A 672. éjszaka meséje c. elbeszélése⁷.

7.1 A m o d e l l - i n t e r p r e -
t á c i ó v á z l a t o s m e n e t e :

mindenek előtt feloldjuk R szimbólumait, azaz megadjuk, hogy a hofmannsthal szövegvilágnak közelítően mely elemei interpretálják a szabályrendszer elméleti fogalmait.

F_a = kereskedőfiú;

$F_a \cdot V_a$ = a kereskedőfiú képzeleti világa;

f_b = idős házvezetőnő, tizenöt éves szolgálólány,
nagyobb szolgálólány, idős szolgáló;

F'_b = idős házvezetőnő emlékképe, a tizenöt éves lány hasonmása, a perzsa követ szolgálói, katonák, lovak a kaszárnyaudvaron, a ló, amelynek rúgása a kereskedőfiú halálát okozza, s amelynek vonásai hasonlóak a tizenöt éves szolgálólány arcvonásaihoz;

$F_b \in V_b$ = a szolgák valós világa;

A_1 = szépség, szépség szeretete, magányosság,
zavartalan harmónia, a harmónia állandósá-
ga, mentesség a valós világ zavaró tényező-
itől /pl. betegség/ stb.;

A'_1 = színek, formák, zárkózottság, visszavonult-
ság, harmónia stb.;

A_2 = a szépség semmisségének tudata, csúnyaság
érzékelése, a magánytól való megszabadulás
vágya, betegség, a mulandóság tapasztalása
stb.;

A'_2 = színek és formák csúnyasága, mulandóság
átélése, vágyakozás emberi kapcsolatokra,
szomorúság, betegség stb.;

Q_1 közelítő verbális körülírása: A társaságból
visszavonult kereskedőfiú egy formák és
színek szépségére, valamint magányos, emberi
kapcsolatoktól mentes életformára alapuló
képzeleti világot teremt. Tudatában van ugyan
szépség-világának semmisségével, a jelen har-
móniáját azonban nem zavarja még a betegség
vagy halál gondolata. A negatív változás
lehetősége jelen van, de valós alapja nincs.
A kereskedőfiú házában csak négy szolgát
tart meg, akik színeiken, formáikon ill. zár-
kózottságukon keresztül harmónikusan beillesz-

kednek/feloldódnak a képzeleti világban. Ugyanakkor diszharmónikus vonásokkal is rendelkeznek: részint már pusztán létükkel zavarják a kereskedőfiú teljes magányát, részint pedig külső vonásaik, egész életük alá van vetve a mulandóságnak, s ez sérti a képzeleti világ időtlenség-feltételét. Pillanatnyilag a harmónia mégis csaknem zavartalan, a kereskedőfiú uralkodik szolgái felett, saját világában a szépség állandósága a lehetséges változás felett áll, s mindez érvényes a szolgák világára is, amely csak a kereskedőfiú interpretációjában jelenik meg a leírásban.

Q₂ közelítő verbális körülírása: A jelzett zavar Q₁-Q₂ között egyre erőteljesebb mértékben tör be a képzeleti világba. A kereskedőfiú mindjobban fél szolgáitól. Közben felismeri saját "emberi elégtelenségét" is, magatartásán mégsem változtat. Nem teremt emberi és kommunikációs kapcsolatot szolgálival, nem próbálja velük kapcsolatos bizonytalan érzéseit tisztázni. Mégis, mindaddig a képzeleti világ harmóniája uralkodik, amíg egy napon névtelen levél érkezik a kereskedőfiú részére. A levélíró azzal vádolja az idős szolgát, hogy "korábbi ura házában...bünt követett el".

A kereskedőfiú a levelet nem említi meg szolgájának, ahhoz azonban, hogy képzeleti világának harmóniáját, szolgájával vagy nélküle, megőrizze, ki kell lépnie a külső világba, az emberek közé, ahonnan a levél érkezett. Ez az a pillanat, amikor a harmónikus és diszharmónikus vonások egyensúlyba kerülnek a kereskedőfiú képzeleti világában, szolgálai ugyanúgy uralkodnak felette mint ő felettük.

Q₃ közelítő verbális körülírása: Q₂-Q₃ között megy végbe a kereskedőfiú és a szolgák szerepcseréje. A városba kikerülve a kereskedőfiú egyre ellenségesebb, fenyegetőbb környezetbe jut. Szolgáira gondol, majd azok emlékképei kísértik. Találkozik a tizenötéves kislány hasonmásával, és a lovakkal. Ezek motivikus megfelelések révén ugyancsak korábbi szolgálait, a nagyobb ill. a tizenötéves lányt képviselik. Ugyanakkor a szolgák hasonlóan viselkednek a kereskedőfiúval, mint ahogy ő viselkedett velük képzeleti világában. Az útalakulás a kereskedőfiút is jellemzi: megtartja ugyan bizonyos korábbi tulajdonságait, sőt képzeleti világa sem változik meg, mégis egyre több olyan vonást vesz út, amely, a befogadó világából nézve, szolgálai korábbi helyzetével azonosítja jelenlegi állapotát. Vagyis a kereskedőfiú, a korábbi 'úr' mint 'szolga' találkozik régi

'szolgáival' /ill. azok motivikus megfelelőivel/, a valóság jelenlegi 'uraival'. A döntő változás csak Q_2-Q_3 tetőpontján következik be, addig a kereskedőfiú és a szolgák csak közelednek egymás korábbi szerepköréhez. A visszafordíthatatlan változást a halálos lórúgás okozza. Ekkor a kereskedőfiú pontosan abba helyzetbe kerül, amelyet korábban a tizenötéves szolgálólány élt át az ő házában, s amely akkor érthetetlennek tűnt számára. A katonák átveszik ezt a szerepkört, amelyet maga töltött be korábban a szolgálólánnyal szemben. Egyedül hagyják, orvost sem küldenek, miközben a kereskedőfiú eltorzult vonásokkal, szolgálit elátkozva meghal. Vagyis Q_1-Q_2 lényegében megismétlődik Q_2-Q_3 -ban, a különbségek a funkciócseréből és a fokozásból adódnak első sorban.

7.2 M o t i v u m o k a s z ö v e g v i l á g b a n : Motivikus funkciót azok az elemek töltenek be, amelyek a szövegvilág-szabályrendszerben rögzített R-motivumok szövegvilág-interpretációinak tekinthetők. A továbbiakban néhány konkrét szöveghely felidézésével szemléltetjük a motivumstruktúra működését a modellként használt Hofmannsthal-történetben. A 6.2 pontban példákat adtunk az R motivumokra. Közülük most /i/ és /ii/ interpretációját adjuk meg röviden /i/' és /ii/' pontokban.

/i/' R-motívumokra vonatkozóan /i/ azt állítja, hogy $F_b \in Q_1 Q_2-Q_3$ között mint F'_b variáns van jelen. Vagyis $F_a Q_2-Q_3$ között nem új figurákkal, hanem valamilyen formában F_b figurákkal találkozunk újra. Ez igen erős hipotézis, hiszen a szövegvilág nyelvére lefordítva azt jelenti, hogy pl. a tizenöt éves szolgálólány ill. az üvegházi kislány, a katonák, a lovak V_B szemszögéből a kereskedő-fiú számára nem különböző szereplők, hanem, lényegi funkciójukat illetően, azonosok. Amennyiben a feltevés nem bizonyul igaznak, akkor a szövegvilág a szabályrendszer fő hipotézisét képező funkciócserét nem elégíti ki, s ilyen módon a Hofmannsthal-elbeszélés szövegvilága R szabályrendszert nem modellálja. Ha ezt a lehetőséget ki akarjuk zárni, azt kell tételoznünk, hogy a felsorolt szereplők motivikus kapcsolatban állnak egymással, mivel funkcióik azonosítása csak ebben az esetben lehetséges. Az alábbi idézetek az utóbbi, vagyis R szabályrendszert igazoló megfontolást támasztják alá.

/1/ Q_1 : ".../a tizenöt éves kislány/ egyszer, h a -
r a g o s lelkének sötét és vad indulatában, az
egyik ablakból az udvarra vetette magát, gyermekteste a-
zonban éppen a felásott kerti földre zuhant, így csak
egyik k u l c s c s o n t j a t ö r t e l . . .

A m i k o r   á g y b a   f e k t e t t é k , a
k e r e s k e d ő f i ú   e l k ü l d t e h o z -
z á   o r v o s á t ;   e s t e   a z o n b a n   m a g a   i s   e l -
j ö t t , m e r t   l á t n i   a k a r t a , h o g y a n   é r z i   m a g á t . A   l á n y
s z e m e   c s u k v a   v o l t   é s   a   k e r e s k e d ő f i ú   e l ő s z ö r   n é z t e
m e g   m a g á n a k   f i g y e l m e s e n   é s   e l c s o d á l k o z o t t   a r c á n a k
k ü l l ö n ö s , k o r a v é n   b á j á n . . . A   l á n y   h i r t e l e n   f e l n y i t o t -
t a   s z e m é t ,   f á g y o s a n   é s   h a r a g o s a n
r ú n é z e t t   a   k e r e s k e d ő f i ú r a ,
m a j d   m é r g e s e n   ö s s z e h a r a p o t t
a j k a k k a l ,   f á j d a l m á t   e l f o j t -
v a ,   a   f a l   f e l é   f o r d u l t ,
ú g y ,   h o g y   k ö z b e n   s e b e s ü l t
o l d a l á r a   f e k ü d t .   E b b e n   a
p i l l a n a t b a n . . . e l á j u l t , s
m i n t   e g y   h a l o t t   z u h a n t
v i s s z a   k o r á b b i   h e l y z e t é b e . "

/2/ Q₁: "... /a kereskedőfiú/ vérért és egész gondolko-
dását hatalmába kerítette annak tudata, hogy a két
lány tekintetét magán érezte, az idősebbé renyhe és
szomorú volt, valami határozatlan, kinzó követelés-
sel, a kisebbé türelmetlen, majd pe-
dig gunyosan figyelmes, s ez
még inkább kinozta."

/3/ Q₂-Q₃: "Mert a gyermek, aki /a kereskedőfiút/
mozdulatlanul és haragosan nézte, valami egészen
felfoghatatlan módon hasonlított a
tizenöt éves kislányra, aki
házában él... A gyermek felé indult, ... s gyenge
kezeivel megpróbálta kituszkolni... A gyermek arca
fölé hajolt, aki egészen sápadt volt és akinek sze-
mei a haragtól és gyűlölet-
től remegtek, alsó állkap-
csának kis fogai pedig
borzasztó dühvel haraptak
felső ajkúba... /A kereske-
dőfiút/ elővette /az ezüst-
pénzt/... és odaadta a gyer-
meknek... Az elvette, /s a
pénz/ eltűnt a padló egyik
repedésében..."

/4/ Q₂-Q₃: "A legtöbb ló feje csúnya volt,
hátrélapított füleik és a felső szem-
fogakat szabadon hagyó, ma-
gasra felhuzott felsőajka-
ik gonosz kifejezést köl-
csönöztek külsőjüknek.
Legtöbbjük szemét is gonoszán forgatta és különös volt
az a mód, ahogyan ferdére húzott orrlikaikból, tü-
relmetlenül és megvetően
kilökték a levegőt. Az utolsó ló a sorban különösen

erős és csúnya volt... / A kereskedőfiú / a nyomoruságos / katonát / ajándékkal akarta felvidítani egy pillanatra és zsebébe nyúlt az ezüstpénz után... Kezét határozatlanul kihúzta és közben . . . . az ékszer tároló lába elé ejtette . . . "

Az /1/--/3/--/4/ ill. /2/--/4/ között kimutatható ekvivalencia-kapcsolatok nagymértékben valószínűsítik a szereplők között lehetséges motivikus összefüggést. Az ekvivalenciák azonban csak akkor válnak motivummá, ha az R-motivumokat interpretálják, azaz az R által konstruálható szövegvilágban is ekvivalenciáknak bizonyulnak. A konkrét esetben ez nem jelent problémát, hiszen először R szabályrendszerrel állítottunk fel benne az R-motivumokkal. Vagyis a motivikus funkció a szövegvilág elméleti konstruktumában eleve adott volt, itt csupán azt vizsgáltuk, igazolható-e R állítása konkrét szövegrészekkel. A felfedezhető ekvivalencia-jegyék ilymódon automatikusan motivum-értékűek.

/i/ állítása tehát teljesül, következménye pedig igen figyelemreméltó az elbeszélés magyarázatát illetően: A kereskedőfiú tehát Q_2 - Q_3 között is képzeleti világának szolgálival kerül szembe. A különbséget csupán a szolgák

ellenállásának/szembeszállásának fokozatos felerősödése jelenti. A motivikus kapcsolatok azt mutatják, hogy a tizenöt éves szolgálólány érthetetlen haragja, ellenséges viselkedése üvegházi hasonmásán keresztül végülis a lovakban, közöttük is a legerősebben és leggonoszabban teljeseedik ki: ez a ló már elég erős ahhoz, hogy felülkerekedjék a kereskedőfiún. A halálos lórúgás motivikusan a szolgálólány /és általában a szolgák/ bosszújának, a ló pedig a bosszú végrehajtójának tekintendő.

/ii/' R-motivumokra vonatkozóan /ii/ lényegében azt mondja ki, hogy Q_1 -ben ill. Q_2 - Q_3 között van két olyan, egymással azonosítható eseménysor, amely egyértelműen mutatja a figurák funkciócseréjét. 6.1 /h/ pontja értelmében. A szövegvilág szereplőire nézve ez azt jelenti, hogy a bevezető ill. az átmenet és a befejezés közötti történetrészben két, főbb vonásait tekintve megegyező eseménysorban a kereskedőfiú és a szolgák /ill. egy szolga/ úgy szerepeljenek, hogy kapcsolatuk ellentétbe fordulása az eseményekből nyilvánvaló legyen.

Az első eseménysort az /i/' pont /l/ idézete tartalmazza, a másik eseménysor /4/ folytatása, ezért, /4/' szimbólummal jelöljük.

/4/' Q_2 - Q_3 : "... /A kereskedőfiú/ lehajolt, a ló ekkor teljes erővel oldalról lágyékába rugott, úgy, hogy h á t á r a e s e t t . Hangoosan felnyögött, térdét magasba rántotta... Néhány katona felállt és vállánál

meg térdhajlatánál fogva felemelték. Érezte ruhájuk szagát.... majd eszméletét vesztette. A katonák felmentek vele egy alacsony lépcsőn. . . . és egyik szobájukba vitték. Ott egy alacsony vaságyra fektették. Ezt követően átkutatták ruháit, elvették a nyakláncot és a hét aranyat, végül elmentek, hogy . . . elküldjék hozzá egyik orvosukat .... Később erős, tompa félelem fogta el. Ugy nyöszörgött mint egy gyermek, nem a fájdalom, hanem a szenvedés miatt, közben fogai egymáshoz verődtek.. Szédült, majd egy időre bódító ülomba merült. Aztán felébredt és kiáltani akart, mert még mindig egyedül volt. Végül epét, majd vért hányt, s megcsúnyult arccal halt meg, ajkai eltorzultak, fedetlen fogai és inyei idegen, gonosz kifejezést kölcsönöztek lényének."

Hasonlóan a korábbi esethez, /1/ és /4/, szövegrészek ekvivalens jegyei és ezzel motivikus kapcsolata

kimutatható. Ezzel teljesül a /ii/ pontban adott R-motivum követelménye is a vizsgált szövegre és szövegvilágra nézve, vagyis a cselekménystruktúrában funkciócsere játszódik le. Ezt egyébként tovább erősíti /4/ és /4/' motivikus kapcsolata is. A kereskedőfiú halálakor úgy "nyösszörgött mint egy gyermek.." /vö. tizenötéves szolgálólány-gyermek/, arckifejezése pedig pontosan megfelel a tizenötéves szolgálólány motivumaként megjelenő lovak leírásának / vö. /4//.

Az elemzett példák, úgy gondoljuk, némi fényt vetnek a motivumstruktúra szemantikai jelentőségére. Negatív módon ezt az a tény bizonyítja, hogy a motivikus összefüggések mellőzése esetén a 'lórugást' legfeljebb 'véletlen balesetként', a 'katonák magatartását' pedig 'gondatlan', esetleg 'antibumínus viselkedésként' minősíthetnénk ill. értékelhetnénk. Nem szükséges talán hangsúlyoznunk, hogy egy ilyen felfogás a Hofmannsthal-elbeszélést nem irodalmi elbeszélő szöveggént, hanem egyszerűen elbeszélő szöveggént magyarázná.

8. Z á r ó m e g j e g y z é s e k : Az ismétlés irodalmi jelentősége igen régi felismerés. A dolgozatban arra tettünk kísérletet, hogy ennek a felismerésnek a helyes, de többnyire csak intuitív belátáson nyugvó alapját az újabb szövegkutatások eredményeinek felhasználásával kifejtjük. A mai irodalomtudományi gyakorlatban talán

még kissé szokatlan kifejtési mód szándékunk szerint azt a célt szolgálta, hogy egységes elméleti és terminológiai keretben fogalmazzuk meg a szemantikai ismétlés-elv általános módszertani kritériumait. Alapvetően az empirikus kutatások gazdag tapasztalataira, eredményeire és kontroll-szerepére épülő, de deduktíve megfogalmazott hipotézis-rendszerben adhatunk meg olyan operacionális ismérveket, amelyek az irodalmilag releváns ismétlés-kapcsolatok és -- funkciók feltárásához nem egyes szövegekhez kötött, de minden egyes szövegben alkalmazható tudományos módszert biztosítanak.

A felhasználás maga természetesen a felállított interpretációs rendszer, s ennyiben a rendszert létrehozó kutató függvénye marad. A 'tudományosság' az irodalomtudományban semmiképpen sem a 'teljes objektivitást', hanem csupán az állítások 'interszubjektív felülvizsgálhatóságát' jelenti. Ennek az általános tudományelméleti elvnek az elfogadása viszont feltételezi, hogy a kérdéses interpretációs rendszert egy arra alkalmas 'nyelven', explicit formában fejtsük ki. A Hofmannsthal-elbeszélés részleges szövegvilág-szabályrendszerének megfogalmazásakor ebben az irányban próbáltuk első lépéseket tenni.

I r o d a l o m

- B e r n á t h , Á . 1976. Literarische Erklärung
narrativer Texte. Előadás az 1976. augusztus 18-19-i
Budapesti rendezett Nemzetközi Irodalomszemiotikai
Konferencián /sajtó alatt/.
- B e r n á t h , Á . -- C s ú r i , K . -- K a n y ó ,
Z . 1975, Texttheorie und Interpretation. Unters-
suchungen zu Gryphius, Borchert und Böll. Kronberg.
- C s ú r i , K . 1973. A 672. éjszaka meséje /Novella-
elemzés/. In: Helikon 1973/1, 95-113.
- C s ú r i , K . 1978. Die frühen Erzählungen Hugo von
Hofmannsthals. Eine generativ-poetische Untersuchung,
Kronberg.
- D i j k , T . A . v a n 1972. Some Aspects of Text
Grammars. Paris.
- F r e n z e l , E . 1966. Stoff-, Motiv- und Symbol-
forschung, Stuttgart.
- H o m a n n , H . 1968. Prolegomena zu einer Geschichte
der Emblemik. In: Colloquia Germanica 3. 244--257.
- I h w e , J . 1972. Linguistik in der Literaturwissen-
schaft. Zur Entwicklung einer modernen Theorie der
Literaturwissenschaft. München
- K a n y ó , Z . 1975. Texttheorie und Literaturtheorie.
In: B e r n á t h , Á . -- C s ú r i , K . --
K a n y ó , Z . 1975. 25--51. Magyarul in: Általános
Nyelvészeti Tanulmányok XI. 1976. 167--181.
- P e t ő f i , S . J . 1973. Towards an Empirically
Motivated Grammatical Theory of Verbal Texts.
In: P e t ő f i , S . J . -- R i e s e r , H .
ed. 1973. 205--275.
- P e t ő f i , S . J . 1974a. Überblick über den
gegenwärtigen Stand der Ausarbeitung einer Texttheo-
retischen Konzeption. In: P e t ő f i , S . J . --
R i e s e r , H . 1974. 15-22.
- P e t ő f i , S . J . 1974b. Grammatische Beschrei-
bung, Interpretation, Intersubjektivität. /Umriss
einer partiellen Texttheorie/ In: P e t ő f i ,
S . J . -- R i e s e r , H . 1974. 29--59.

- P e t ő f i , S . -- R i e s e r , H . 1973.
Studies in Text Grammars, Dordrecht-Holland.
- P e t ő f i , S . -- R i e s e r , H . 1974.
Probleme der modelltheoretischen Interpretation
von Texten, Hamburg.
- P r a z , M. 1964. Studies in Seventeenth-Century
Imagery. Second Edition considerably increased. Roma.
- S c h ö n e , A . 1964. Emblematik und Drama im Ze-
italter des Barock. München.
- S u l z e r , D . 1970. Zu einer Geschichte der
Emblemtheorien. In: Euphorion 64. H.1. 23--50.
- V o l k m a n n , L. 1962. /1923/. Bilder Schriften
der Renaissance. /Hieroglyphik und Emblemik in
ihren Beziehungen und Fortwirkungen/. Nieuwkoop
B.De Graaf.
- W a l z e l , O . 1929. Gehalt und Gestalt im
Kunstwerk des Dichters. Wildpark-Potsdam.

J e g y z e t

- 1 Vö. W a l z e l 1929 és F r e n z e l 1966.
- 2 Vö. V o l k m a n n 1962. S c h ö n e 1964.
P r a z 1964. H o m a n n 1968 és
S u l z e r 1970.
- 3 Vö. P e t ő f i 1973.. P e t ő f i 1974a, b.
- 4 Vö. K a n y ó 1975.
- 5 Ebben a fejezetben B e r n á t h 1976 rövid
összefoglalását adom. ld. továbbá B e r n á t h
tanulmányát a jelen kötetben.
- 6 Egy szövegelméleti alapokon nyugvó általános narra-
tív elmélet első megfogalmazásait ld. D i j k
1972 és I h w e 1972.
- 7 A Hormannsthal-elbeszélés részletes interpretációját
ld. C s ú r i 1973. A szövegvilágot leíró sza-
bályrendszer részletes kifejtését ld. C s ú r i
1978.